

մը երեցաւ 1895 ին մեր տպարանէն, Հ. Բարսեղ վ. Սարգսեանի, որուն տնտեսութիւնը տեղ տեղ կը տարբերին մեր գրածներէն:

Ինչպէս յառաջ ըսինք, ամենքն ընտիր աշխատութիւններ են, բայց ունին կամ կըրնան ունենալ իրենց պաշտպանները, կամ հակառակ կարծիք ունեցողները: Վերջին կարծիքը զիս ըսուած չէ. անոր համար կարեոր համարուեցաւ պահպանողական սեպուած երկարութեանս նոր տպագրութիւնը:

Հ. Գ. Զարբանաշեան

ԱՌԵՏՏԻՔ ՊԱՂՏԱՍԱՐԵԱՆ

ԸՆԹԵՐՏՈՂ ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏՅԻ

ԱՅՍ անուամբ և կոչմամբ՝ ծանուցանել ինք զինքը՝ մեր պատմութեան և զարգացման մէջ անծանօթ մնացեալ և արժանի ծանօթութեան անձ մի, շատ հետաքննող գիտութեանց, մանաւանդ Համարողութեան, այս ինքն թուարանութեան, Տոմարագիտութեան, Աստղաբաշխութեան, Ժամանակագրութեան, այլ և Աշխարհագրութեան, որք կու յայտնեն ոչ միայն իր տնտեսական կամ արդիւնային պիտի պիտութեանց, այլ և սուր ու զօրաւոր միաքնն և կարողութիւնը՝ բարակ և զմուրախ ուսմանց. իսկ իրեն յաջողութեանը վկայեն իր թողած և ի մեր ձեռք հասած գրութեան:

Ասոնց շատն առաջին ձեռք գրուածք են, լի սրբագրութեամբ, յաւելումովք և ծանօթութեամբ, ոմանք այլ մաքուր գրութեան՝ զոր ինքն թուրք բառով պէյլազ կ'ըսէ, առջինն այլ (աղտտ կամ խառնակը) տեֆթիք: Գրութեանց մէջ խառնած յիշատակներն կ'իմացուի՝ որ ժն դարուն վերջերը և ժնն սկիզբները ծաղկեր է. 35 տարուան միջոցի յիշատակ կայ 1684էն մինչեւ 1719: Սակայն զրէ իր անունն և կ'իմացունէ հայրենիքը, Տիարանակերտ կոչելով՝ որ է Տիարաքէրը,

բայց երկայն տարիներ բնակեր է ի Էրզրոն (Էրզրում), ի թոխաթ, ի Սեբաստիա, ուր և յետ երկար թափառելու օտար քաղաքներ և երկիրներ՝ մինչեւ յանձնաթիւ սահմանս Ափրիկէն, ընտանեկան կակուղ կապով կապուած և վախճանած կ'աւանդուի:

Թողած գրութեան և այն բազմաթիւ աստղաբաշխական և տոմարական աղիւսակները, ձեւերը, նաև պատկերները տեսողն, անոր ճարտարութեան հետ զուակէ ծանր և լուրջ բնաւորութիւն մի. բայց յիշատակներէն զուշակուի և բարեխառնութիւն և զուարթութիւն: Երաժեմ շատ քիչ ազգայինք գտուն այնքան երկար ժամանակ և երկարագոյն շանքով և յամուտութեամբ ուսմանց և ուսումնականաց հետեւողք, և զրոց հաւաքողք. որոց սիրովն վառուած՝ ամէն զմուրախութիւն յանձն աւեր է, և փափաքը է ուրիշներու զիրաւորել. սրտանց այլ զանգատի և մեղադրելու կըծէ ժամանակին եկեղեցականքը՝ այսպիսի բանից անհոգ ըլլալուն: Ինք զինքը միշտ ընթերցող գրէ, մի անգամ միայն Տիարացոյ, բայց անգամ մ'այլ չի մոռնար հայրենիքն յիշելու, Ինքնուր Տիարանակերտեան գրելով, իր ոգին լեզուն և զործը աւելի լաւ բացատրելով՝ թողում իր յատուկ ձեռքով գրած կարճ կամ երկայն յիշատակարանաց, որոց զխառն իր Աստղագիտութեան և Տոմարի սկիզբը գրած է, բաւական մաքուր գրած, այսպէս:

« Վասն Տեֆթիք գրեալս — Իմանուցումն առ « ուսումնաւոր ընթերցողութիւն: Այս զըրբս ա « մենայն տոմարական արուեստից և առ « տեղաբաշխական ճիշտվելից (աղիւսակաց) « և մեկնութեանց Տեֆթիք է. զոր են նախա « Աւետիք ընթերցող ծնունդ Տիարանակերտ « տեան, որ և սնեալ եղէ ի բազում քա « դաքս, այսինքն, նախ ի Էրզրում քաղաք, « կացի անդ զամս ԺԿ (14), և յետոյ ի « Տիարանակերտ քաղաքն փոխեցայ, ի Բա « ղէշ, ի Վան, ի Պարսից երկիրն, ի « Քրդաստան, ի Արապիտան, ի Անատո « լի, ի Սեբաստիա, ի թոխաթ և Պատմա « իմ շրջին այսքան աշխարհ, վասն գրա « սիրութեանս և մերեփթիքի (արուեստ, գի « տութիւն) աղագաւ. ոչ թէ ի Հայոց գրոց

« միայն, այլ ամենայն ազգաց գրոց, այս-
« ինքն, Արապաց, Ֆրանսից, Զհլաց, Ղըպ-
« տից, Ասորոց, Ֆրանսիաց, ի Յունաց գրոց
« և վարպետաց. հարցեալ և ժողովեալ ան-
« համար մեկնութիւն և ճշտովէլ աղիւսակը,
« մեծաւ տաժանմամբ, ամառ և ձմեռ դե-
« գերելով, այս գրքիս աղտոտն՝ յառաջ և
« յետեւ առանց կարգի և շղաղիր և արագ
« և թեզ գրով գրէի և լնուի գիրքս. և ա-
« բարի որպէս աւեֆտէր, էւ շղաղիր և խառն-
« իխուռ գրելուն պատճառն այն է՝ որ շուտ
« շուտ գրէի և ժողովէի, զի մի՛ ձանձրաս-
« ցին վարպետքն ի դատ տալն ։ թէ՛ Ոս-
« տուած կամենայ և ողջութիւն տայ՝ արգ-
« թիւք ձեր, այս գիրքս բոտոյք սրբազրու-
« թեամբ ի պէյազ գիրքն գրելոյ է, ամէն
« բան իւր կարգն, և ամէն ճէտովէլ իւր
« մեկնութիւնովն, էւ գիտէք որ աւեֆտէր
« եղած բանն խառնիխուռ կու լինի. իսկ
« յորժամ որ ի պէյազն ելանէ՝ ամէն բան
« իւր կարգն կու գրվի, կերս աւեֆտէրն՝
« միայն գրողն կու գիտէ. մինչ որ սուգոյ-
« միշ չի լինի (յստակուր) ոչ կարեն գիտե-
« նալ այլ տեսողք. բայց շատ դրամուտ և
« հմտաբուն պիտի լինի՝ որ զխառնիխուռն
« իմանայ ։ Սպաւս և այս գիրքս ։ Հատ տա-
« ռապանք և աշխատանք քաշեցի այս գրքիս
« վերա, որ այլոց ազգաց պլլասեռից դը-
« ժուարութեամբ և տաժանելի աշխատու-
« թեամբ թարգմանեցի ի հայ բարբառ և ի
« գիր ։ Բայց շատ անուանք աստեղաց կա՝
« որ մնաց թարգմանելոյ՝ վասն գծար լինա-
« լուն. և շատ ճէտովէլ կա այս գիրքս որ
« լմնալոյ է և գրելոյ, վասն ոչ գտանելոյ
« կատարեալ գիտող այսմ արուեստի. և մէկ
« քանի բան այլ իմ շինածն է. որպէս,
« Պարզատօմար և Տօմար և այլ մեկնութիւնք ։
« — Էւ եղեւ սկիզբն գրքիս ժողովելոյ և
« հետեւելոյ իմ այս արուեստի՝ ի թվին
« Հայոց ՌձԼԳ, և մինչ ի ՌձՄԸ ամն (1684
« -1709) ամն՝ այս գիրքս դեռ կու գրվի և
« կու ժողովի. և զպագայն Աստուած գիտէ ։
« Ով որ կամի՝ թող ուսանի, և մեզ ողորմիս
« բաժին հանէ. և ով որ ոչ կամի՝ մի՛ պար-
« սաւեսցէ զմեզ վասն Աստուծոյ, զի շատ
« կեանք մաշեցի և տառապանք քաշեցի այս

« Տէֆտէր գրքիս ։ Ողջ լերուք ի յոյս ամենի
« ի Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս » ։
« Տէֆտէրն վերջեր, զայս կու յիշեցնէ .
« Այս գիրքս երբ ի պէյազն ելանէ և գիրք
« լինի՝ զայս գրէ ի վերջն ։ Բոտ նաւաստոյն՝
« անցեալ զանհուն ալեօք ծովուն, (ի) նա-
« ռահանգիստ զնաւս արկեալ՝ ուրախ լինիմք .
« և կամ՝ յերկանց յըղոյ կանանց սաստիկ
« ցաւուն՝ ծնեալ զմանկունս, ոչ եւս յիշեմք
« զկեկիծ նախկին. և զոր ինչ որ գրեցաւ ի
« պատուական նորայարմար Տօմարիս իմ՝
« վասն դեռակիրթ և խակավարժ մերազնեայ
« մանկանց, յամի Տեառն՝ Ֆրանս (այս ինչ
« տարի) և Հայոց թվին Ֆրանս, որոց հաճոյ
« և բնուրենելի երեւիցի այս լոմայասարաւ
« աշխատն իմ, շնորհողին (Աստուծոյ) պա-
« տիւ և գոհութիւն. իսկ որոց անախորժ և
« քամանելի թուիցի՝ անմեղալարելիս առցէ
« զիս, աղաչեմ. զի զամս 17 հետեւեալ այս
« չքնաղագիւտ և ճշգրիտ հանճարարուեստ
« Տօմարիս՝ ի սուէ և ի գիշերի մեղուանն
« և տաժանելի անհանգստութեամբ » . . .
« Թեղթին վարի ծայրն կարուեր է և յիշատա-
« կին վերջը կորեր է, բայց մէկ երկու տող
« պիտի ըլլայ պակածն ։ Լսենք վերոյիշեալ
« զանպատն և մեղադրանքն այլ՝ ուրիշ գրքի
« (Աշխարհազրութիւնը) մէջ գրած . « Գանգատ
« Ընթերցողիս առ իմաստուն գրասէրոյ. զի
« մինչ գրէի զայս գիրքս, մանաւանդ զայս
« Արտաքին մեկնութիւնս (որ է Ասորոց իշոխ
« կամ Յեսու քահանային՝ Յաղագս բնու-
« թեան գիրքն) բազում վիշտ հասուցին, և
« առասպելաբանութեամբ անարգանք և նա-
« խատինք, դառնութիւնք և վէճք և ազգի
« ազգի չարակալութիւնք դիպեցուցին տառա-
« պելոյս՝ վասն գրքիս գրելոյն և ժողովելոյն
« ամենայն ազգաց օրինակաց թէ թարգմա-
« նութեան, պիտարակելով զմեզ, որ կեանք
« մաշեցի ի պատճառս զոյս, սպաւ և բիրտ,
« ուսումնասեաց և նախանձոտ, զրախօս և
« գինէմոյ, արծաթամոլոյ և մարմնապաշտ տա-
« տարիծ, ուսող և մանրոյ Դանիէլի գա-
« զան, անուամբ միայն կարգաւորք ազգիս
« մերոյ, մանաւանդ ինքնահաւան անժուր
« Ընթերցողք, որոց կամքն » . . . Այս տեղ
« այլ թուղթն կարած է, թերեւս խղճալով

անժուրներուն վրայ : Բայց, ուրիշ մէկ նման
 ցրոց մէջ (Ջիճ, Աղիւսակը) զրածն՝ թըղթին
 վերի մասին վրայ բլլալով՝ ամբողջ մնայ.
 զորին համար կ'ըսէ. « Գծվար է, առանց
 « վարպետ չես կարէր գտանել. ի վարպետէ
 « ուսիր զմուտ խորանիս. Եթէ ոչ՝ մի պար-
 « սաւեր զիս նուաասացեալս. զի շատ կեանք
 « մաշեցի հետ այս արուեստիս՝ որ կայ ի
 « զիրքս՝ գրեալ, և շատ նախատիրք լսեցի
 « որովայնամալ և արբշիռ ուսումնատեաց եւ
 « կեդեցականաց. և ի փառս Աստուծոյ համ-
 « բերէի վշտաց և նեղութեանց. և լուելայն
 « պարապեալ հետեւէի զրոց, և զեղբերայ
 « մաշէի ի դրունս ուսուցիչ իմաստասիրաց,
 « որ տեսնէին զման իմ հետ այս արուես-
 « տիս, և մխիթարեալ յորդորէին անձանձիր,
 « և ուսուցանէին դաս տալով՝ զոր ինչ խըն-
 ● զրէի : Վայ ինձ տառապեալ Աւետիքիս,
 « որ միշտ մտածեմ լալով, թէ, ո՛վ անձն
 « իմ, մի երթալ ի հետ ոմանէ՛ս արեցու-
 « թիւն և զեղութիւն առնել և դասարկա-
 « բանել վայրաբար. այլ լաւ է պարապ զե-
 « տութիւն ուսանել՝ քան թէ նախանձելով
 « զկեանս անցուցանել. կամ թէ՛ լաւ է
 « շատգետ մեղաւոր՝ քան թէ անառակ ա-
 « զար : Այլ զի յոյս ունիմ որ Աստուած
 « մեղաւորաց կու ողորմէ : — Ուրիշ տեղ
 մ'այլ ծաղրաբանութեամբ գրէ. « Թէ՛ գիտես
 « հանել (աստեղաց աղիւսակի մի նշանները),
 « մեծարու ես. և թէ ոչ՝ մի վայրաբար
 « պարսաւեր զմեզ, զի շատ կեանք մաշեցի
 « այս արուեստիս՝ մինչ որ խելամուտ եղէ.
 « քանզի այս Համարողութիւնը՝ ակաւյով
 « երկաթ կտորալու է. թէ առես, ճրպես կու-
 « արես՝ ակաւյովս՝ երկաթ, — տուտուցմիշ
 « եղած կարմրուկ երեք տարւան զինէկ իմէ՛
 « խորուկէկ քատէյով, և մատղըշուկ սուլիճէ?
 « տաքուկ քէպպիկ կեր, և քէֆ հաւոր. աչքդ
 « շէշ ու փէշ լինի և շլըբ մլըբ. յայնժամ զտէ-
 « մութնուն օրսն (սալ զարքան) քիճըբ քիճըբ
 « կու շարպես ակաւյով, և կու բանքընես
 « զայս զիրքս, և փորդ կու լտաւ » :

Աւելի սրտաշարժ և զարմանալի է իր եր-
 կայնամիտ վշտակողութիւնն՝ գիտութեանց հա-
 մար. « Մինչպէս ես մեղաւոր ընթերցողս՝
 « էի ի յԱղբորմ քաղաք՝ պարապեալ հետ

« ցրոց և տուճարական արուեստից՝ զորէ և
 « յայլոց ազգաց ի հայ լեզու թարգմանել,
 « եկն աստիարաշխ մի ի ֆուսանիզու երկրէն՝
 « ի քաղաքս, որ պիտի գնայր ի Չինուամ,
 « չին երկիրն, և մեր լուեալ՝ անյապաղ զը-
 « նացաք ի մօտն. և բազում ամսօրեայք
 « զեղբերկով զնալ և գալ ի օթեվանն նոս-
 « րա, որ իջեալեալ էր ի տեղի իմիջ Նոս-
 « զուկի իսան կոչեցելոյ. և հարցեալ զգրեանց
 « և իմաստութեան կողմանէ, և զգրեանք
 « նորա որոնելով և հարցանելով, և երբեմն
 « այլ անծանօթ զժողովրդաց աստիարաշխու-
 « թեան արուեստն դաս առնելով, զսի զիրք
 « իմն ի մօտ նորա, և տեսի զայս Աստե-
 « ղաց շարքն, որ անծանօթ էր ի մեր զի-
 « տութիւնէն և չկայր ի մէջ մեր ազգին. և
 « ես տեսի որ կարի հարկաւոր էր արտա-
 « քարշել ի մեր բառն. բայց անկարելի էր
 « և դժուար. զի ինքն ճանապարհի վրայ էր,
 « գնալոյ թէսպիւր էր (պատրաստ) և այս
 « մէկ շաբաթով կամ երկու և կամ ամսով
 « երկուսով հնար չէր լիճ թարգմանէի. և
 « խիտ փափագեցայ թէ օրինակն հանեմ.
 « սակայն ի ֆուսանի բառ էր և դժուար էր.
 « և շատ աղպեցի և պաղատեցի այն վար-
 « պետին, թէ զայս պարսկ ի մեզ տա ու-
 « բինակելոյ համար, կամ զու տան՝ ես գրեմ.
 « Ոյ եղև հնար. և երբեմն տաւր, Այսօր
 « կամ վաղն՝ թէ հօտ միամը՝ եկ զրեա. և
 « ել յանկարծ և ցնաց. և ես մնացի սիրտս,
 « հար այս բանիս : Դտնց մին երկու ամիս,
 « իմացաք որ Թէվրիզ է գնացեալ. և ես
 « անյապաղ ելեալ Արդուռմայ՝ ի Հսեռնային
 « ցրտասառոյց եղանակին ի բքբարտ օդոց՝
 « զանց առնելով, աշխատեալ աճապարեցի
 « հետեակ՝ գաւառէ ի գաւառ. գնացեալ ի
 « Թէվրէզ՝ զսի անդ զնա. և նորա տեսեալն
 « զարմացաւ և ապուշ մնաց, տեսանելով
 « զման իմ և զխոնճ ճանապարհիս. կամեր՝
 « թէ ճանապարհն զիս բուքն խեղդէր. և
 « շատ տառապանք քաշեցի՝ մինչ որ զը-
 « նացի. և յօժար կամեց շնորհեաց զօրի-
 « նակն, և թարգմանեցի ձեռամբ նորա, և
 « առեալ զարձայ ի Էրզրում : Վառն որոյ,
 « թէ օգտիս բան ինչ ի ամանէ և ուսանիս,
 « յիշեալ զմեզ, որ տաժանելի տառապանք

« քաշեցի այս գրոցս ուղղորն (ի շնորհս ,
« վասն) , և թէ ոչ՝ մի պարտուեք զմեզ » :

Եթէ այդ ֆոնանկ աստղաբաշխն, որ հաւանորէն Յիսուսեան միսիոնար մ'էր, հայեւրէն կամ թուրքաբէն չէր գիտեր, հարկ է որ Աւետիքի քիչ շատ անոր լեզուն գիտցող ըլլայ. մէկ գրուածքին համար կ'ըսէ, ի ֆոնանկաց թարգմանեալ, ուրիշներ այլ յարապաց, պարսկէ, յասորեւէնէ, վրացեւէնէ, քաղկէաւէնէ այլ՝ անոնց ինններեկի կանոնով Չատկացոյցը ձեւացուցած է անոնց գրերով վաշելու զորած, ինչպէս և ասորոց գրերն¹. ուրով յայտնուի իր անյայտ ուսումնասիրութեան բանալիք գտնելն և գիտնալ եօթն կամ ութ կամ տակի լեզուն՝ վերոյգրեալ աստղաբաշխին համար ըսածին վերեւն գրեր (և յետոյ արեւր) է, « թարգմանեցեալ ի շատիճէ ի « հայ ուսման Աւետիք ընթերցողէ » : Իսկ իր և մեր հայրենի լեզուէն՝ առած է Անանիայ Շիրակացոյ և անկէ առող Յովհ. Կոզեւն վարդապետին դրածը, Յովհ. Սարկազգին, Յակովբ Դրիմեցոյն՝ ի խնդրոյ թովմայի Մեծօրիցոյց գրած Տօմարի, և այլ տօմարացի գրաց՝ ժամանակագրութեան համար՝ Սամուէլ Անեցիին՝ ըստ Եւսեբիոսի, առանց՝ անուանքն յիշելու :

Աւետիքի այլևայլ գրուածներէն քանի մի մեծադիր բայց բարակ հատորներ՝ խիս խիս առդերով, գտեր էր ի թօխաթ Ժ Արսմեան Դաւիթ ուսումնասէր Սեբաստացին, որոց մէկն կամ երկուքն կարծեմ թուրքաբէն կամ արաբերէն գրուած էր. երկու աւելի հաստ հաւտոր այլ՝ ուրիշ ձեռնոց յերեւան եկաւ : Արդ, ասոնց մէկ հատորն՝ նախայիշեալ Տօմարագիտութիւն և Աստղաբաշխութիւնն է (262 երես), մեծապոյն մասն՝ ըստ բանի հեղի՝ նակին՝ պէչագ է, մաքուր գրով, տեղ տեղ

լուսանցից վրայ տէֆտէր ըրեր է, այսինքն ծանօթութիւն կամ բացատրութիւն աւելցուցեր է, 200ի չափ այլ տօմարական և աստղաբաշխական ձեւեր և աղիւսակներ : Ի սկզբան՝ Յակովբայ Դրիմեցոյ Տօմարի մեկնութիւնը օրինակած է, առջի երեսին ներքեւը գրէ. « Ո՛վ ընթերցող, այս Տօմարի մեկնիչս՝ որ « սակաւ մի լաւ է գրեալ, նուաստ մեղաւոր « Աւետիքին գիրն է. զի նախ սկիզբն զայս « սկսայ գրել. և յորժամ որ բանն դրանն « ցոյց երես, և այլ թարգմանութիւնքն որ « մտանք, տեսանք որ կամաց և լաւ գրեցն՝ « ձեռք չսովաւ. զի տէֆտէր Ժողովորին ձեռքն « քիչ մի լեկիկ քեզ (չուտ) պիտի՝ որ չձան « ձրանան ձեռնառութարգմանիչք. և ասոր « թէ այս թող այսպէս տէֆտէր լինի և յետոյ « ի պէյազն հանեմք և նոր գիրք և լաւ և « խառն թէնէքով : Ահա պատճառն այս էր « այս գրեալ, սր յառաջն կամ մէկն սակաւ « մի լաւ է գրվեր և այլ շղաղիր խառնիխուռ » : Դրիմեցոյն մեկնութեանն՝ դրուածքն չորս կողմի յաւելուածովք 6ի երես՝ բռնած է : Յետոյ գրեր է երես մի բան « Գեորգայ վարդապետի ասացեալ վասն տէրուական լըր « մանց կանխելոյ և անազանելոյ Չատիկ » : — Յետոյ, « Նորին Յակոբ Դրիմեցոյ յաղագս « տօմարական մակացութեան՝ թէ ի յորոց « մարդկանէ արհեստաւորեցաւ » : — « Հար « ցումն Եւսեբեայ ժամանակագրի առ Անան « տօյի եպիսկոպոսն » . կէս տօմարական կէս կրօնական : — « Անանիայի Շիրակացոյ մեկ « նուրիշն գրեալ է Յովհաննէս վարդա « պետն և մեկնեալ է այլ հեշտ, զոր մա « կանուն Կոզեւն կոչի » : — « Վասն Տու « մարի հարցումն, զոր արարեալ է Սամուէլի « քահանայի ի խնդրոյ Ստեփաննոսի Իմաս « տասիրի » : յորում Սարկազգ վարդապետի գրուածքէն այլ կայ : — « Յակոբ Դրիմեցոյ, Յաղագս կատարեալ Լուսնի դր « րոյց » : — « Տօմար գեղեցիկ և շատիք » (վաշելու) . կարճ կարճ տօմարական բանք են : Յետ ասոնց (գրեին 83 երեսէն) սկսի աստղաբաշխական գրուածքն, ձեռք և աղիւսակ. երրորդ երեսին վրայ գծած է չորս ձև Լուսնի խաւարմանց, և ի ներքեւն, « Ո՛վ առա « մարի վարպետ ընթերցող, յիշեալ Աւետիք

1. Ասոնց լեզուէն թարգմանած պարզապէս մարի մասին համար՝ կ'ըսէ. « Եստ աշխատե « ցայ քան զյափն աւելի՝ մինչ որ թարգմա « նեցի զսա ի Ասորոց գրքերէն, բազում օր « պարտապէջով. և թարգմանութեանն ձեռնառու « ի տեղիս տեղիս Եսմմա Ասլանն եղեւ « վասն զփոխարկմաց բառերուն. որ չէի հաս « կանալ » :

« ընթերցող գրիտս՝ որ բազում աշխատեցա
« ի վերայ խաւարման Լուսնի և արարի
« աստ զնկարքս՝ վասն ուսումնաւոր եկեղե-
« ցականաց. և զՈղորմին մի խնայեմ » ։

Քաղմամբիւ ձեւեր կամ պատկերք կան արեւ
և լուսնի խաւարմանց՝ հանդերձ քացատրու-
թեամբք իբր 13 երես, թէ և զրաժին շատն
աւրեր է՝ որ յետոյ ի պէլագո հանէ ։ Յե-
տոյ գրէ . « Կանոնք աստղաբաշխականք վասն
« պահպանելոյ զառողջութիւն մարմնոյ, շա-
« բազրեցեալք ի Գալիւանոսէ բշչէն սեծէ » ։

Խորագրանիւր ամիս օդն ինչպէս կ'ազդէ, ինչ-
պէս զգուշանալի է, ինչ ուտելի է, և այլն, ա-
սոնք են նշանակուած իբր 10 կամ 12
տողով ։ — « Մեկնութիւն արեգական ըն-
« թացման, Լուսնի և Մոլորականաց, և
« ասփերուն (?) խաւարման բոլորակին, այս զը-
« ժուարութիւնքս երեւեացին ի դիժքս » ։ —

Լուսնի և մոլորակաց զրից մեծ բոլորակ մ'ալլ
գծած է, հաւանորէն լատինարէն զրբէ մի,
վասն զի ներքեւ մեծ տանդալս տառերով
գրած է *Figura aspectuum quæ inseri
debet paginæ cxxxv primæ partis
Uranoscopiæ.* (այսինքն, Չեւ զրից կամ
երեմանց, զոր պէտք է գետեղել Երկնադի-
տութեան զրոց 135 երեքօրի) ։ — Դարձեալ,
շատ աղիւսակներ կան Լուսնի զրից, և Տու-
մարի առնից աւուրց նկատմամբ միջանկեալ
էջ մի, « Հարցումն. Ձինչ և կէտ կամ գիծ,
« մակերեկոյթ և մարմին » ։ Մէկ տեղ մ'ալլ
մարդագէմ կլոր Արեգակ մի գծած է ամէն
կողմ՝ ճառագայթած, վրան գրուած՝ Պատկեր
Արեգական, բովը, « Ես եմ սկիզբն ժա-
« ւանականաց. քանզի յինէն զոյնասն Մա-
« սունք, և ի մասնց Ժամը, ի ժամուց
« Աւուրք և յաւուրց Շաբաթք, ի շաբաթուց՝
« Ամիսք, և ի ամսուց Տարիք. ի տարեաց
« Ժամանակք, և ի ժամանակաց Դարք ։ Այս
« ամենայն ի յիմ ընթացմանէն ծնանի » ։

Մինչեւ այս տեղս յիշածներս Աւետիքի
այս մէջ հատոր զրոց կէսն էր, միւս կիսոյն
մէջ ալ նման և աննման, բարակ գիւնա-
կան՝ քիչ մ'ալլ աղծարական՝ բանք կան.
զոր յիշեն ոչ միայն երկար՝ այլ և դժուար
կ'ըլլար, գուցէ և ձանձրանալի, թէ և կան
և զուարճալիք ։

Շարայարեղի

ՀԱՅ ՈՐԻՍՆՈՑ

ՌԵԿԱԼԱՏՈՐ ԳԱՂԱԳԻՆ ՄԷՋ

ԻՏԱԼԻՈՑ զանազան քաղաքաց մէջ,
զլիստորապէս ի Հռոմ, Նապոլի, Միլան,
վենետիկ, Պալուա, և այլն, գէպ ի թը-
շուառ և պանդուխտ մեր ազգայիններն եղած
մարդասիրական և կարեկցական ցոյցերն՝ ժա-
մանակին արդէն օտար և ընտանի լրագրաց
ձեռքով մի առ մի ծանուցուած են ընթեր-
ցող հասարակութեան ։ Վերջին օրերու մէջ
ալ Մասիս և Բիւզանդիոն, Ճէրիտիէի Շար-
գիյէ և այլք՝ իրարմէ քաղելով՝ ծանուցին հայ
հասարակութեան Ռէկանասի քաղաքին մէջ
Հայ-որբանոցի մը հաստատութեան լուրը.
բայց չեմ գիտեր ինչպիսի անտաղդ աղբիւ-
րէ այդ լուրն առնելով, և միանգամայն աշ-
խարհագրական անուանոց ճշգրտութեան ան-
փոյթ լինելով, հաղորդեմ էին վերոյիշեալ
լրագիրներն. իբր թէ Ռէկանասի քաղաքն
գտնուի Մոնակոյի մօտերը. այսպէս խալա-
կան քաղաք մի Փաղղոյ սահմանակից իշ-
խանութեան մէջ փոխադրելով, անշուշտ Մո-
նակոյ և Անկոնա անուանոց շփոթութեամբ.
և որպէս զի թիւրիմացութիւնք ուղղութիւն,
կը յանձնեմ Քաղմապիպի էջերուն հետեւեալ
տողերը, քաղելով կամ մանաւանդ բառ առ
բառ մէջ բերելով՝ քանի մը նամակներէ հա-
տուածներ, որք աղաղակ Ռէկանասութիւն ստա-
ցուած լինելով՝ զրոյին հմուտութիւն երաշ-
խաւոր ունին իրենց ճշմարտութեան ։

Մինչդեռ ի նպաստ Հայոց կազմուած
ընկերութիւնք՝ իտալոյ զլիաւոր քաղաքներ,
բուն մէջ կը բացատրէին օրտառուչ և հա-
մակրական պարճուածներով զանազան համա-
խմբութեանց ու կրօնական և քաղաքական
թէ՛ բարձր և թէ՛ ժողովրդական կանաւներու
ձեռքով՝ մեր ազգին անցեալն ու ներկայն,
վերջին աղետալիւր գէպքերն և նոցա հետե-
ւանք տիրող տնտես վիճակն որբոց, աղքատաց,
պանդխտաց, սովիւրց, և այլն, այժման դու-